TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiyat Mecmuası 33, 1 (2023): 297-318
DOI: 10.26650/iuturkiyat.1272346
Araştırma Makalesi / *Research Article*

Züleyhâ'nın Kimliği: Mesnevilerden Hareketle Züleyhâ Hakkındaki Anlatıların Kökeni Üzerine

Zulaykha's Identity: On the Origin of Narratives About Zulaykha Based on Mathnawis

Ozan KOLBAŞ[1]

[1]**Sorumlu yazar/Corresponding author:**
Ozan KOLBAŞ (Dr. Öğr. Üyesi),
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Çanakkale,Türkiye
E-posta: ozankolbas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3509-6909

Başvuru/Submitted: 28.03.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested: 15.05.2023
Son Revizyon/Last Revision Received: 15.05.2023
Kabul/Accepted: 20.06.2023
Online Yayın/Published Online: 20.06.2023

Atıf/Citation: Kolbas, Ozan. "Züleyhâ'nın Kimliği: Mesnevilerden Hareketle Züleyhâ Hakkındaki Anlatıların Kökeni Üzerine." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 1 (2023): 297-318. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1272346

ÖZ

Yûsuf ile *Züleyhâ* mesnevileri üzerine şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmasına rağmen bu mesnevinin ana kahramanlarından Züleyhâ'nın kimliği ve başından geçen olayların kökeni hakkında henüz ayrıntılı bir çalışma yoktur. Kutsal kitaplarda Züleyhâ hakkında çok az bilgiye yer verilmiş olmakla birlikte hikâyesi mesnevilerde çeşitli motiflerle ve olaylarla genişletilerek anlatılmıştır. Bu makalede bu anlatı genişlemesinin muhtemel kökeni ele alınacak ve Züleyhâ'nın mesnevilerdeki kimliğine katkı sağladığı düşünülen Yahudi anlatılarına dayalı Asenat efsanesiyle bağlantısına yer verilecektir. Her iki kadın kahraman hakkındaki efsanelere dayalı bilgiler aktarıldıktan sonra ortak noktaları incelenecek ve mesnevilerdeki anlatı genişlemesinin kaynağı değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sonucunda, Yûsuf ile Züleyhâ mesnevilerinin bir yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'e dayandığına; ancak Müslüman yazarlar tarafından, Yahudi anlatılarının etkisiyle kaleme aldıkları peygamberler tarihine dair eserlerin, mesnevilerdeki hikâyeye etki ettiğine ve motiflerin bu eserlerden mesnevilere geçtiğine değinilecektir. Yahudi anlatıları içerisinde yer alan ve milattan sonra beşinci yüzyılda yaygınlık kazandığı bilinen Asenat efsanesi ise mesnevilerdeki ilgili motiflerin ve anlatı genişlemesinin muhtemelen en temel sebebidir.

Anahtar kelimeler: Züleyhâ, Asenat, Yûsuf, Mesnevi, Efsane

ABSTRACT

Many studies are found on the text and textual interpretation of the mathnawis of *Yusuf* and *Zulaykha*; however no detailed study has yet to occur on the identity of Zulaykha, one of the main protagonists of this mathnawi, or on the origin of the events that happened to her. The holy books do not mention Zulaykha by name and provide very little information about her. However, the mathnawis expand her story with various motifs and events. This article explores the possible origins of this narrative expansion and its connection to the legend of Asenath based on Jewish narratives, which is thought to have contributed to Zulaykha's identity in the mathnawi. After presenting the legendary information about both heroines, the study analyzes their commonalities and evaluates the source of narrative diversification in the mathnawis. As a result of this

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

evaluation, the Yusuf and Zulaykha mathnawis are said to be based on the Noble Qur'an in one aspect. However, the works on the history of prophets as written by Muslim authors under the influence of Jewish narratives also influenced the story in the mathnawis and the motifs passed from these works to the mathnawis. The legend of Asenath, a Jewish narrative known to have become widespread in the 5th century A.D., is probably the main reason for the related motifs and narrative expansion in the mathnawis.
Keywords: Zulaykha, Asenath, Joseph, Mathnawis, Legends

EXTENDED ABSTRACT

Zulaykha is the main female protagonist in the tales of *Yusuf and Zulaykha*. She is mentioned in historical legends and stories in religious passages in the Noble Qur'an and the *Torah*, but no extensive information is given about her. Her name is not given either in the Qur'an nor in the *Torah*, being mentioned only as the wife of the Saint of Egypt in the Qur'an and Potiphar in the *Torah*. Her love for Joseph seduces him and this results in his imprisonment and his rise to high office. In the *Torah*, Joseph is married to Asenath by the Pharaoh.

Although Zulaykha is briefly mentioned in the holy books, many details about her are included in the mathnawi of *Yusuf and Zulaykha*. The story discusses Zulaykha's psychological transformation through various motifs, with events also being added. Asenath is another heroine who is similar to Zulaykha in the narratives of the mathnawis and the events that are said to have happened to her. As a result of research, narratives about Asenath were reportedly known as early as the 3rd century A.D. and to have become widespread in the 5th century. There are three known legends about Asenath, one of which is about her birth. According to this legend, Dina, the daughter of Prophet Jacob, gives birth to a child. The Prophet Jacob, fearing that the child Asenath would be killed by her uncles, left her under a bush. Then the newborn Asenath was then adopted by a passing priest named Potiphar. According to some Jewish sources, Asenath was an Egyptian woman, and her name has been suggested to mean "belonging to the god" in the ancient Egyptian language, or "belonging to Neth" (= Aseneth), based on the name of Neth, a goddess in ancient Egypt. Another legend about Asenath tells of her piety. She was a virgin who lived in a tower next to her father's house. She is said to have been blind in one eye, whether at birth or later is unclear. As she watched from the tower, she saw Joseph passing through the streets of the city and admired his beauty and charm. One day, when Joseph arrived at Potiphar's house, Asenath came down and watched him from a distance. When she wanted to approach him, Joseph refused because Asenath was an idolater. In response to this rejection, Asenath retreated to her tower, gave away the valuables she wore, broke her idols, and observed a seven-day fast of repentance. At the end of the seventh day, the angel Mikhail came and told her that she has been forgiven and now can marry Joseph because she has faith in Joseph's God. Thereupon, she married Joseph, and they had two children.

The events narrated in the mathnawis that are said to have happened to Zulaykha resemble the story of Asenath. The psychological and religious transformation of Zulaykha follows the same processes as Asenath's transformation. For example, Zulaykha sees Joseph physically

for the first time from a mansion she has built in some mathnawi narratives. In addition, the seven-room palace Zulaykha built in order to establish a relationship with Joseph is similar to Asenath's tower in various aspects. As he entered this palace, Joseph felt close to Zulaykha. At that moment, however, Joseph saw the image of his father Jacob on the wall. Jacob warns him not to approach Zulaykha. As Joseph rose to important positions in Egypt, Zulaykha grew old and lost all her beauty. In order to talk to Joseph, she sets out on the road he has passed, but Joseph does not recognize the aging Zulaykha. Like Asenath, Zulaykha then goes into seclusion, takes off her precious clothes, puts on worthless clothing, breaks her idols, and puts her faith in Joseph's God. Here the angel Gabriel comes to tell her that she has been forgiven and can marry Joseph. Joseph returns Zulaykha affections, upon which she regains her youth and beauty and marries Joseph. Based on these and similar common narratives, a connection can be said to exist between the two heroines.

Because the various events narrated about Zulaykha are based on the Noble Qur'an, some events were directly transferred from the holy books to the mathnawis. However, the events that are not narrated in the holy books passed through the legend of Asenath into Jewish narratives and then into the historical books about the prophets written by Muslim authors. Mathnawi poets were influenced by these narrations and added these motifs and events to their works.

Giriş

Yûsuf ile Züleyhâ mesnevilerinin temel kaynağı kutsal kitaplar olmasına rağmen *Tevrat*'ta [*Tora*] ve Kur'ân-ı Kerîm'de hikâyenin kadın kahramanı Züleyhâ'nın ismi geçmediği gibi hakkında da herhangi bir ayrıntı yoktur.[1] Kutsal kitaplardaki bu bilgi yoksunluğuna rağmen Züleyhâ'ya dair mesnevilerde aktarılan ayrıntılar, motifler ve Züleyhâ'nın hikâye içerisindeki konumu çeşitli unsurlarla genişletilmiş ve şairler tarafından çoğu zaman ortak bir malzemeyle kimi zaman da hikâyeye eklenen farklı motiflerle ve olaylarla ortaya konulmuştur. Bu eklemeler tefsiri temel alan ilk dönem İslâm kaynakları ve kısasü'l-enbiyâ türü eserler ile Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-653 ?), İbn Abbas (ö. 68/687-688), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Sa'lebî (ö. 427/1035) ve Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi isimler tarafından aktarılan Yahudi anlatılarına dayalı rivayetler kanalıyla edebiyata girmiş ve çeşitlenmiştir.[2] Hatta ilk dönem mesnevi şairleri başta olmak üzere bu hikâyeyi kaleme alan kimi şairler hikâyenin kurgusu bağlamında kendilerinden çok az şeyi eserlerine eklemiş, bunun yanında doğrudan doğruya ilk dönem râvilerinin aktardığı rivayetleri birleştirerek üslup farklarıyla nazma çekmiştir. Mesneviler arasındaki başarı ölçütü de olay kurgusu üzerinden değil, bilinen olayların nasıl bir üslupla ortaya konulduğu değerlendirilerek saptanmıştır. Kimi şairler aktarılan rivayetleri kuru bir üslupla vezne sokarken kimileri elde bulunan malzemeyi incelikle ele almış; Yakup'un, Yûsuf'un ve Züleyhâ'nın birbiri arasındaki ilişkisine hassasiyetle yaklaşmış, bunların psikolojisine yoğunlaşmış, bu psikolojiyi özenle seçtiği kelimelerle okuyucuya duyurmayı başarmış, farklı türden kimi ayrıntılara yer vermiş ve sonuç itibarıyla edebî bir anlatım ortaya koymuştur.

Yûsuf ile Züleyhâ mesnevileri üzerine şimdiye kadar çeşitli incelemeler kaleme alınmışsa da Züleyhâ'nın kimliğinin ve ona ait kimi motiflerin kökeni hakkında herhangi bir araştırma yapılmamış; kaynağını kutsal kitaplardan alan mesnevilerin "Züleyha tipini oluştururken her iki kaynaktan da bağımsız hareket ederek özgün bir karakter yarat[tıkları]" iddia edilmiş, bu karakterin kutsal kitaplardan ziyade destan, masal ve halk hikâyelerinden doğmuş olabileceği belirtilmiştir.[3] Doğrudan Züleyhâ üzerine yapılan kimi araştırmalar da bilinenleri tekrarlamaktan ve durum tespiti yapmaktan ileri geçememiştir. Züleyhâ hakkında anlatılanların miladın başlarında, hatta milattan önceki yıllarda var olan efsanelerle mukayesesi şairlerin ve yazarların bu hikâyeyi kaleme alırken Yakındoğu'ya ait kadim edebî anlatılardan ne şekilde beslendiğini ve hikâyenin çeşitlenmesinde ne gibi anlatıların kaynak mahiyetinde olduğunu ortaya çıkaracaktır.

1 Bu ismin mesnevilerde Züleyhâ, Zelîhâ, Zelha ve Zilha gibi farklı şekillerde anıldığı malumdur. Bkz. Zehra Öztürk, "Züleyhâ", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 552. Araplar bu ismi ze harfini üstünle ve lâm harfini esreyle Zelîha, Farslar ise ze harfini ötreyle ve lâm harfini üstünle okuyarak Züleyhâ şeklinde telaffuz eder. Bkz. Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 1:10. Bu makalede birlik olması açısından yalnızca Züleyhâ telaffuzunu tercih edeceğim.

2 Celâl Settârî, kıssanın kaynağı hakkında "Bildiğimiz gibi kıssanın birçok tefsirinin kaynağı İsrâiliyyât yani 116 hicrîde ölen Vehb b. Munebbih'in rivayetleri, Ka'bu'l-ahbâr ve Talmud kitabıdır" ifadelerine yer verir. Bkz. Celâl Settârî, *Züleyhâ'nın Aşk Derdi - Hz. Yûsuf Kıssası*, çev. Mehmet Kanar, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 165, n. 44.

3 Melike Gökcan-Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2011), 96.

Bu makalede Züleyhâ'nın mesnevilerde anlatılan kimliğinin kökeni ele alınacak, bu kimliğin çeşitlenmesine vesile olan muhtemel kaynaklar ve efsaneler üzerinden *Kitâb-ı Mukaddes*'te Yûsuf'un eşi ve çocuklarının annesi olduğu belirtilen, soyunun kendisinden devam ettiği söylenen Asenat ile bağlantısına değinilecektir.[4] Züleyhâ'nın doğrudan doğruya Asenat'la bağlantılı olduğunu ve Asenat'a dair efsanelerin Züleyhâ'nın bütüncül kimliğini oluşturduğunu söylemek fazlasıyla iddialı olur. Ancak bu etkinin mesnevilere eklenen bazı motifler ve olaylar düzeyinde kaldığı ve her iki şahsın zaman içerisinde aynîleştirildiği söylenebilir. Diğer ayrıntılar kutsal kitaplarda ve tefsire dair rivayetlerde de zikredilen olaylar ve motifler ile edebî eserlerin gelişimi ve çift kahramanlı hikâyelerin gerektirdiği ilişki düzeyinde şairlerin muhayyilesine dayalıdır.

Asenat Hakkında Anlatılan Yahudi Efsaneleri

Mısır'ın en eski bölgelerinden biri olan On şehri milattan önce 3000 yılına kadar geri giden bir tapınma merkeziydi. Güneş tanrısı Ra'nın şehri olarak şöhret kazanması nedeniyle "güneş şehri" anlamına Yunanca Heliopolis olarak adlandırılmaktadır. *Eski Ahit*'te de aynı anlamda İbranca "Bet Şemeş", Arapça kaynaklarda ise "Beytü Şems" şeklinde geçer. Bu şehrin Suriye'den gelen kervan yolunun üzerinde bulunması ticarî bakımdan önem kazanmasını, milattan önce 1200 civarında Yahudilerin bölgeye yerleşmesini ve Kenanlıların oluşturduğu mahallelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bugün Kahire'nin birkaç mil kuzeyinde bulunan el-Matariye bölgesinin burası olduğu belirtilir.[5]

Asenat, *Tevrat*'ta On (Heliopolis) şehrinin kâhini Potifera'nın kızı olarak anılmakla birlikte bazı yorumlara göre öz değil üvey evladıdır. İsmi *Tevrat*'ta yalnızca üç ayette zikredilir. Firavun, Yûsuf'u Mısır'daki kıtlıkla başa çıkılması amacıyla görevlendirdiği sırada onu Potifera'nın kızı Asenat'la evlendirmiş, Asenat ise kıtlık yılları gelmeden evvel Yûsuf'a Manasse ve Efraim adlı iki oğul doğurmuştur.[6]

Asenat'ın babası Potifera ise kâhin yahut kohen denilen, mabette görevli din adamıdır. *Talmud*'a ve çoğu Yahudi müfessire göre Yûsuf'u evine alıp sahiplenen Potifar ile ismi Mısır dilinde "Ra'nın evine bağışlanmış" anlamına gelen Potifera (*Pa-diu Per-Ra*) aynı kişidir

4 Asenat'ın Züleyhâ ile bağlantısına dikkat çeken tespit edebildiğim kaynaklardan biri Celâl Settârî'nin *Züleyhâ'nın Aşk Derdi - Hz. Yûsuf Kıssası* adıyla çevrilen eseridir. Settârî bu çalışmasında Asenat ve Züleyhâ arasında bir bağlantı olduğunu kısaca belirtmiş; ancak konuyu çalışmasının ilerleyen sayfalarında inceleyeceğini söylemesine rağmen ele almamıştır. Bunun yanında Marc Philonenko'nun kaleme aldığı ve 1968 yılında yayımlanan *Joseph et Aséneth (Introduction Texte Critique Traduction et Notes)* adlı kitapta bu hikâyenin Molla Câmî'nin mesnevisine ilham kaynağı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Settârî, *Züleyhâ'nın Aşk Derdi - Hz. Yûsuf Kıssası*, 23. İlgili kitaba maalesef ulaşamadım. Bunların yanında Mete Halıcı, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları* başlıklı yüksek lisans tezinde mesnevilerin temelini oluşturan rivayetlere dayalı İslâm kaynaklarını başarıyla tetkik etmiş, ancak araştırmasını bu kaynaklarla sınırlandırmıştır.

5 Joseph Jacobs, W. Max Muller, "Heliopolis (On)." *The Jewish Encyclopedia*, vol. VI, (Funk and Wagnalls, 1907), 335.

6 *Kitâb-ı Mukaddes*, "Tekvin", Bap 41: 45, 50; 46: 20.

ve Potifar ismi Potifera'nın kısaltılmış hâlidir.[7] Robert Graves ve Raphael Patai'ye göre ise adı büyük bir ihtimalle Yûsuf'u evine alan Potifar'ın ismiyle karıştırıldığı için Potifera'yla değiştirilmiştir.[8] İkisinin aynı kişi olmadığı yönünde görüşler de vardır.[9]

Asenat anlatıları tespit edilebildiği kadarıyla bir görüşe göre ilk olarak ikinci yüzyıl İskenderiye'sinde İbranca yorumlardan bağımsız olarak ortaya çıkar. Üçüncü yüzyıla kadar geri çekilebileceğine ve bunun da öncesine dayanıyor olabileceğine dair görüşler varsa da bu dönemlerde yaygın olmadığına dair fikirler de öne sürülmüştür. Ancak anlatılar genel olarak dördüncü yüzyılın ortalarında bilinir, yayılır ve herkes tarafından saygı duyulur hâle gelmiştir.[10]

Asenat ile ilgili temelde üç efsane vardır: Bunlardan biri soyunun nereden geldiğine, diğeri Yûsuf'u kurtarmasına ve sonuncusu dindarlığına dairdir.[11] Yûsuf ve Asenat arasındaki hikâyenin genişlemesi ise midraşik literatür sayesindedir. Asenat'ın Mısırlı olması, Yûsuf'un iki çocuğunun Mısırlı bu kadından doğması ve soyunun Asenat'tan devam etmesi konusu Yahudiler arasında çeşitli tartışmalara yol açmış ve bu konudaki yorumların çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu hikâye Ermenice, Etiyopyaca, Kıptice, Latince, Orta İngilizce, Rumence, Slavca, Süryanca ve Yunanca gibi dillerde yazıldığı ve bu dillere çevrildiği gibi Arap edebiyatında da yer almıştır. Ancak İslâmî kaynaklar yalnızca Asenat efsanesinin doğru olmadığını belirtmek için bu efsaneden bahsetmiş; hatta on birinci yüzyılda İbn Hazm (ö. 456/1064), *Talmud* ve midraş yorumlarını aktararak bunların yanlışlığını sertçe eleştirmiştir.[12]

Asenat'ın doğumu Yûsuf'un Mısırlı bir kadınla evlenemeyeceği düşüncesinden hareketle midraşik yorumlarla şekillendirilmiştir. Bu yorumlara göre Asenat, Yakup'un Dina adlı kızının Şekem tarafından tecavüze uğraması sonucunda doğar.[13] Yakup, durumun Dina'nın kardeşleri tarafından öğrenilmesi üzerine boynuna tanrı isimlerinin yazılı olduğu bir muska takarak öldürmemeleri için Asenat'ı dikenli bir çalının (= *seneh*) altına bırakır. Cebrail ise kızı buradan alıp Potifera'nın evine götürür ve eşi, Asenat'ı kendi kızı gibi yetiştirir. Diğer bir yoruma göre ise Yakup, onu Mısır surlarının altına bırakır. Buradan geçen Potifera çocuğun ağladığını

7 Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-Tevrât Bi'l-'Arabiyye [Tevrat (Tora) Tefsiri]*, haz. Nuh Arslantaş, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1:627, n. 2-3; Emil G. Hirsch, J. F. McLaughlin, "Potiphar or Poti-Pherah", *The Jewish Encyclopedia*, vol. X, (Funk and Wagnalls, 1907), 146; Shalom Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men (Joseph and Potiphar's Wife in Ancient Near Eastern, Jewish, and Islamic Folklore)*, (Albany: State University of New York Press, 1995), 87.

8 Robert Graves, Raphael Patai, *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*, çev. Uğur Akpur, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 371.

9 V. Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", *Hebrew Union College Annual*, 1, (1924), 262.

10 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 255.

11 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 243.

12 S. West, "Joseph and Asenath: A Neglected Greek Romance", *The Classical Quarterly*, New Series, 24/1, (May 1974), 70; Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 251; Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 109; Hâlide C. Dolu, *Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1953), 66-67.

13 Dina'nın Şekem tarafından tecavüze uğraması ve Yakup'un oğullarının Şekem'i aldatarak öldürmesi *Tevrat*'ta da anlatılır. Bkz. *Kitâbı Mukaddes*, "Yaratılış", Bap 34. Dina'nın ismi çeşitli mesnevilerde Dünye, Deyne ve Dîne bazı mensur eserlerde Dîrîne şeklinde zikredilir.

duyarak dikkatini çeker ve kızı alıp evine götürür.[14] Başka bir midraşta (*Ruth Rabbah*) ise Dina, doğumu yaklaştığında kardeşleri tarafından öldürüleceği korkusuyla çöle gider, kızını burada doğurur ve çocuğu dikenli bir çalının altına yerleştirir. Yuvası Mısır'da bulunan bir kartal çocuğu alıp On sunağına getirir. Ertesi sabah On rahibi Potifar buhur yakmak için sunağa çıktığında kızı fark eder. Hızla evine dönerek durumu eşine anlatır. İkisi de aceleyle On tapınağına geldiklerinde kartalın kanatlarını açarak çocuğu koruduğunu görür. Potifar'ın eşi, çocukları olmadığı için Asenat'ı evlat edinerek fazlasıyla sevinir ve ona bir bakıcı tutar.[15]

Asenat'ın Mısırlı olduğunu iddia edenlere göre ise adının anlamı Eski Mısır dilinde "Tanrı'ya ait" yahut Eski Mısır'da bir tanrıça olan Neth'in isminden hareketle "Neth'e ait" (= *Aseneth*) anlamınadır.[16] Nitekim hahamların hepsi Asenat'ı İsrail soy kütüğüne bağlamamıştır. Milattan sonra üçüncü yüzyılda yaşayan Haham Yoşua ben Levi, *Genesis Rabbah*'ta Potifar'ın eşinin, Yûsuf aracılığıyla torun sahibi olacağını, falda bunun kaderinde yazılı olduğunu gördüğünü; ancak kızının kastedildiğini bilmediğini belirtmiştir.[17]

Asenat, pek çok kişi tarafından beğenilen ve arzulanan, şöhreti bütün ülkeye yayılmış oldukça güzel bir kadındır. Kimi anlatılarda kısmen kör olarak doğduğu yahut sonradan bir gözünü kaybettiğini söylenir.[18] Soylu prenslerin onun için mücadeleye giriştiği ve anlaşmazlık yaşadığı, Firavun'un oğlunun dahi onunla evlenmek istediği belirtilir. Ancak o kendisine edilen teklifleri reddederek kimseyle evlenmeyen ve babasının evinin hemen yanındaki kulede yaşayan Mısırlı bir rahibedir.

> "Bu kulenin çatı katı on odadan oluşur. İlk oda büyük ve oldukça güzeldir, mor taşlarla donatılmıştır ve duvarları çeşitli renklerdeki değerli taşlarla kaplıdır. Çatısı ise altındandır. Bu odada aynı zamanda Asenat'ın taptığı ve kurbanlar verdiği, Mısır'ın tanrılarına ait altın ve gümüşten yapılmış putlar bulunur. İkinci odada Asenat'ın tüm süslemeleri ve sandıkları yer alır. Sandıkların içinde altın ve gümüşten dokunmuş son derece kıymetli elbiseler bulunur. Üçüncü oda ise depo olarak kullanılır. Geri kalan yedi oda ise Asenat'a hizmet eden ve onunla aynı gecede doğmuş son derece güzel, cennet yıldızlarına benzeyen yedi bakire kıza aittir. Asenat'ın büyük odasında geniş olanı doğuya, diğerleri güneye ve sokak tarafına bakan üç pencere vardır. Doğuya bakan pencere tarafında altından bir karyola durur. Bu karyola altınla örülmüş mor kumaşlarla döşelidir. Yatak kırmızı ve kızıl kumaşlardan, ince ketenden dokunmuştur. Evin dört bir yanında büyük bir avlu bulunur ve bu avlu da duvarlarla çevrilidir. Dört kapısı olan bu duvarlar on sekiz erkek tarafından beklenir. Duvar boyunca her türden meyve veren ağaçlar dikilidir. Bahçesinde bir çeşme bulunur ve avlunun ortasından geçen nehir bu ağaçları sular."[19]

14 Morris Jr. Jastrow, vd. "Asenath, Biblical Data and In Rabbinical Literature", *The Jewish Encyclopedia*, vol. II, (Funk and Wagnalls, 1907), 172; Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 69, 106.

15 Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 107-108; Graves, Patai, *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 333.

16 Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-Tevrât Bi'l-'Arabiyye*, 627-628, n. 4.

17 Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 108.

18 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 252-253.

19 Ozan Kolbaş, "Züleyhâ'nın Sarayı: Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerindeki Yedi Odalı Sarayın Kökeni Üzerine", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, (2022), 384-385; E. W. Brooks, *Joseph and Asenath - The Confession and Prayer of Asenath Daughter of Pentephres the Priest*, (London: Society for Promoting Christian Knowledge, New York: The Macmillan Co., 1918), 22-24.

Asenat, babasının Yûsuf'la evlenmesi teklifini onun Kenanlı bir çoban olduğunu söyleyerek reddeder. Hatta bunun üzerine Firavun'un ilk doğan oğluyla evlenmek istediğini dile getirir.[20] Ancak kulesinden aşağıyı seyrettiği sırada Yûsuf'un dört atın çektiği arabasıyla geçtiğini ve babasının kulesine girdiğini görünce güzelliği karşısında etkilenerek ona âşık olur. Yûsuf'u güneşe benzeterek onun Tanrı'nın oğlu olduğunu belirtir. İhtişamı karşısında ona teslim olacağını kendi kendine itiraf eder. Bu sırada Yûsuf, Potifar'ın masasına oturur ve o anda pencereden kendisine bakan bir bakireyi görerek uzaklaştırmalarını söyler. Çünkü Mısır'ın diğer kadınları da güzelliğinden dolayı onu bakışlarıyla rahatsız etmekte, Yûsuf da bu durumdan çekinmektedir.[21] Bu sırada babası Yakub'un Yahudi olmayanlarla birlikte olmaması gerektiğine dair verdiği nasihati hatırlar. Potifar bu kızın kendi kızı olduğunu açıklayınca Yûsuf, putperestliğinden dolayı Asenet'ı kınar. Potifar'ın kızı olduğu için bakire olması şartıyla gelebileceğini ve onun kardeşi gibi olduğunu söyler. Süryanca bir versiyonda ise "O benim akrabam" ifadesi geçer. Başka bir anlatıda Asenat'ın misafirperverliğini göstermesi için babasının emriyle Yûsuf'u öpmek için yaklaştığı; ancak Yûsuf'un onu geri çevirdiği belirtilir.[22] Yûsuf, bir hafta içinde döneceğini söyleyerek oradan ayrılır.

Kulesine dönen Asenat kınanması nedeniyle züht hâli içerisinde üzerindeki mücevherli kıyafetleri çıkarıp bunun yerine çullar giyinir, değerli eşyalarını halka dağıtır, odasına kapanarak yedi günlük tövbe orucu tutar, başına küller saçar, putlarını kırar ve Yûsuf'un tanrısına iman ederek bağışlanmak için af diler. Sekizinci gün Mikail gelerek bağışlandığını tebliğ eder. Ona hayat ekmeğinden veya cennetten indirilen petekten bal yedirir ve kutsal kâseden içirir. Asenat bu sayede farklı bir güzelliğe kavuşur ve bu güzellik karşısında hayret eder. Mikail, onun sayesinde pek çok neslin tanrıya sığınacağını söyleyerek ona Manos (= *şehirlerin sığınağı*) adını koyar ve onu Yûsuf'a eş olarak verdiğini belirtir. Asenat, gençliğe kavuşmasının ardından Yûsuf'un karşısına çıktığında Yûsuf tarafından tanınmaz. Sonrasında Potifar'dan Asenat'ın hiçbir erkekle birlikte olmadığını ve temiz düşüncelere sahip olduğunu öğrenince onu memnuniyetle kabul eder. Düğünleri milli bayram kabul edilerek Firavun'un huzurunda yapılır. İnsanların yedi gün boyunca herhangi bir iş yapmaları ölüm cezasıyla yasaklanarak bütün halkın düğüne katılması sağlanır.[23]

20 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 266.
21 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 268-269.
22 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 265.
23 Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Translated from the German Manuscript by Henrietta Szold, (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1946), II:170-174; Kaufmann Kohler, "Asenath (in Greek 'Ασενέθ), Life and Confession or Prayer of", *The Jewish Encyclopedia*, vol. II, (Funk and Wagnalls, 1907), 172-174; Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 280. Yûsuf ve Asenat hikâyesinin ayrıntıları için Kaufmann Kohler'in ilgili ansiklopedi maddesine bakılabilir.

"Asenat'ın Dindarlığı" olarak da adlandırılan[24] bu efsane Asenat'ın Yûsuf'la birlikte olmasından ziyade aslen onun putperestken Yahudi dinine dönüşünü konu alır. Nitekim Asenat isminin "nasat" (= *kadın kaçtı*) ve "lenassot" (= *sığınma*) kelimelerinden geldiği söylenir.[25] Bu etimolojinin temelinde Asenat'ın putperestlikten Yûsuf'un tanrısına kaçışı ve sığınışı yer alır.[26]

Üçüncü yüzyılın ilk yarısında Yahudiler arasında bilindiği söylenen bir anlatıya göre ise Yûsuf, eşine meyledince Potifar onu öldürmek ister; ancak eşi Yûsuf'u öldürürse maddi zarara uğrayacağını, satabilecek duruma gelene kadar onu zindana atmasını söyler. Potifar, Yûsuf'u öldürmekte ısrar edince Asenat gizlice Potifar'a gelir ve ona gerçek durumu anlatır.[27] Sonrasında Tanrı, hayatı üzerine onu savunduğu için Yûsuf'un soyunun Asenat'tan devam edeceğini belirtir. Kimi Yahudi efsanelerinde kundaktan Yûsuf'un haklı olduğunu söyleyen çocuğun Asenat olduğu aktarılır.[28]

Asenat'a dair farklı versiyondaki bir anlatıya ve *Haggadah*'da zikredildiğine göre Yûsuf, halkı kıtlıktan kurtarmasının ve ülkeye bereket getirmesinin ardından kraliyet ihtişamı içerisinde arabasıyla Mısır sokaklarında dolaşırken Mısırlı kadınlar ile kralların ve prenslerin kızları onun güzelliğini görmek için surların tepelerine, kulelere ve pencerelere toplanır. Yûsuf'un kendilerine bakması ve yüzünü görebilmek için hediye olarak üzerlerindeki ziynet eşyalarını atarlarsa da Yûsuf onlara bakmaz. Asenat ise bu sırada Yakub'un kendisine taktığı muskayı fırlatır. Yûsuf, bu muskayı inceleyince Asenat ile kendi ailesi arasında bir bağlantı olduğunu anlar. Bu anlatıda muska motifi Asenat ile Yûsuf arasındaki bağlantıyı sembolize eder. Nitekim bu bağlantı olmadan Yûsuf'un kendi kabilesinden olmayan Mısırlı biriyle yani Asenat'la evlenmesi söz konusu değildir.[29] Neticede midraşik yorumlara göre Yûsuf, yeğeni Asenat'la evlenir. Asenat ve Yûsuf arasındaki ilişki Yahudi anlatıları kaynak alınarak on beşinci yüzyılda ve daha sonrasında Hristiyan edebiyatında da işlenmiştir.[30] İslâmî kaynaklar ise dayı-yeğen ilişkisine karşı çıkarak Asenat'ın Dina ve Şekem'in kızı olduğunu reddeder. Bu eserlerde Asenat ismi zikredilmemekte ve Potifar'ın karısının, günahlarından tövbe etmesinin ardından Yûsuf'la evlendiği belirtilmektedir.[31]

24 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 259-260.

25 Kohler, "Asenath (in Greek 'Ασενέθ), Life and Confession or Prayer of", 174.

26 Cem Dilçin'in *Adlar Sözlüğü*'nde Zelîhâ/Züleyhâ ismine verdiği anlam, Asenat isminin "kadın kaçtı" manası verilen kökeniyle benzerlik göstermesi itibarıyla dikkat çekicidir: "Birlikte yürüdüğü kişilerden öne geçen." Bkz. Cem Dilçin, *Adlar Sözlüğü*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 426.

27 Hâlide C. Dolu'nun doktora tezi Yûsuf'un kimliği ve hikâyenin kökeni hakkında pek çok kaynağı tetkik etmesi noktasında dikkat çekici olduğu kadar önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada Yûsuf'un hikayesinin *Haggadah*'ta geçtiği şekline de yer verilmiştir. Buna göre Züleyhâ'nın Yûsuf'a meyletmesinin ardından Asenat, Potifar'a yaklaşarak hakikati söyler. Ayrıca pek çok mesnevide ortak olarak görülen Züleyhâ'nın fazlasıyla gösterişli üç yüz altmış adet elbise diktirmesi ve sırasıyla her birini Yûsuf'a giydirmesi *Haggadah*'ta geçmektedir. Bkz. Dolu, "Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları", 53-54, 75. Bu ayrıntı da Yakındoğu anlatılarının birbirine tesirini göstermektedir.

28 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 256; Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 110.

29 Aptowitzer, "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study", 244-245, 268-269; Graves, Patai, *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 333-334.

30 Dolu, "Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları", 65-66.

31 Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 87.

Bir başka efsanede ise Yûsuf, eşi Asenat'ı annesi Rahel'in kaderiyle ilişkilendirir. Kardeşlerine, öldükten sonra kendisini atalarının ülkesine defnetmelerini söylerken Asenat'ı Efrat yolunun yanındaki Rahel'in mezarına gömmelerini ister.[32]

Diğer taraftan kutsal kitaplarda Yûsuf'a ilgi duyan Potifar'ın eşinin ismi Taberî (ö. 310/923) ve Sa'lebî'de Râil olarak geçer.[33] Goldman bu ismin eski Mısır ve Sami kaynaklarını yansıtan teoforik yani tanrı ismini taşıyan bir ad olduğunu söyler. Buna göre bu isim, güneş tanrısı Ra ile Sami tanrısı El'in birleşimi olarak okunabilir. Kimi kaynaklar ise bu ismin Süryanca kökenli olduğunu belirtir.[34] Bazılarında ise ismi Neka veya Nika olarak zikredilir.[35] Beyzâvî, Râil isminin yanında Züleyhâ isminden de bahsetmekte, İbrani midraşı *Sefer haYashar* ve sonraki İran-İslâm folklorunda isim sürekli Züleyhâ olarak geçmektedir. *Sefer haYashar*'ın bu kadını Züleyhâ şeklinde adlandırmasına kadar Potifar'ın eşine herhangi bir isim verilmemiştir.[36] Kisaî (ö. 189/805) babasının adının Akahira olduğunu belirtir. Sa'lebî ve Beyzâvî, Yûsuf'un vezirliğe atanmasından sonra Râil ile evlendiğini söyler. Sa'lebî'ye göre Râil bu sırada hâlâ bakiredir ve sonrasında Yûsuf'a iki çocuk doğuracaktır.[37] Sa'lebî'nin verdiği bu bilgi, *Tevrat*'a göre Asenat'ın Yûsuf'a iki çocuk doğurduğu bilgisiyle değerlendirildiğinde birbirini etkilemiş gibidir. Kısacası ileride daha ayrıntılı şekilde görüleceği üzere Yûsuf ve Asenat'a dair efsanelerin İslâmî kaynaklara çeşitli yollarla girdiği söylenebilir.

Asenat hakkında buraya kadar verilen bilgiler ve efsanelerde aktarılan kimi motifler rivayetlerde ve mesnevilerde zikredilen Züleyhâ'ya ait bazı motiflerle ve onun başından geçen kimi olaylarla örtüşür. Bu motiflerin ve olayların mesnevilerde yer almasında Asenat'a dair efsanelerin etkili olduğu düşünülebilir.

Züleyhâ Hakkındaki Rivayetlere Dayalı Anlatılar

Kutsal kitaplarda yer almayıp çeşitli rivayetler ve anlatılar yoluyla genişletilerek mesnevilere eklenen bazı olaylar ve motifler Züleyhâ'nın kimliğinin çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir. Tüm mesnevilerde ortak olarak aktarılan bilgilerden biri Züleyhâ'nın Mağrip diyarının hükümdarı Taymus'un kızı olduğudur.[38] Muhammed b. Muhammed Altıparmak (ö. 1033/1623-1624) *Terceme-i Sittîn li-Câmi'i'l-Besâtîn* adlı mensur eserinde babasının adını Taymus b. Tâlus b.

32 Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 111; Graves, Patai, *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 391.

33 İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, çev. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), I:345-346.

34 Soner Akdağ, "Klâsik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesnevîler Yazılan Kadın: 'Züleyhâ'", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, (2009), 61.

35 Muhammed Cafer-i Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr ve Dâsitân-ı Vârehâ Der Edebiyyât-ı Fârisî*, Çâp-ı Çehârom, (Ferheng-i Mu'âsır, 1391), 424.

36 Graves, Patai, *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 360.

37 Goldman, *The Wiles of Women / The Wiles of Men*, 85-86.

38 Gökcan-Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, 97.

'Alkuma olarak zikreder.[39] Züleyhâ hakkında bilgi veren tarihî ve edebî eserlerde ortak olarak onun bir hükümdar kızı şeklinde tasavvur edilişi Züleyhâ'ya asil bir geçmiş yaratma çabası olarak yorumlanabilir.

Babası putperest olduğu gibi Züleyhâ da putperest bir kadındır. Bu durum Abdurrahman Gubârî (ö. 974/1566) tarafından özellikle üzerinde durularak belirgin hâle getirilmiştir. Çoğu mesnevide Züleyhâ'nın, Yûsuf'u üç yıl içinde üç kez rüyasında gördüğü ve ona âşık olduğu belirtilirken Abdurrahman Gubârî'nin mesnevisinde Züleyhâ, Yûsuf'u ilk kez puthanede bir suret şeklinde görür ve kendinden geçerek ona tapmaya başlar. Durumu fark eden yakınları putu kırarak Züleyhâ'nın hâline çözüm getirdiklerini düşünür. Rüya motifi bunun üzerine hikâyeye eklenir.[40] Şeyyad Hamza (ö. 749/1348'den sonra) ve Garîb (ö. ?) ise putperestlik mevzuunda ayrıca Züleyhâ'nın Yûsuf'u elinden tutarak puthaneye götürdüğünü, bu sırada Allah'ın takdiriyle putların parçalandığını, Züleyhâ'nın isteği ve Yûsuf'un duası üzerine hepsinin tekrar bütün olduğunu, bu olayın etkisiyle Züleyhâ'nın Yûsuf'a duyduğu aşkın arttığını anlatır.[41] Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) mesnevisinden etkilenen ve onu örnek alan Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503) ise Züleyhâ'nın cariyelerinin de putperest olduğunu ve Yûsuf'un onları da dine davet ettiğini söyler.[42]

Züleyhâ son derece güzeldir ve Molla Câmî'nin ifadesiyle "Aya bakarken yüzünü örter; yıldızın gözü kendisini görecek diye korkar. Aynadan başka onu pek az kimse görmüştür; saçına taraktan başka bir şey dokunmamıştır. Arasıra ayağını öpen zülfünden başka, kimseye ayağına kapanmak nasip olmamıştır. Ev içinde dolaşırken eteğinden başka, kimse ayağını öpmemiştir."[43] Şeyyad Hamza, Züleyhâ'nın Mısır aziziyle evlendirilmesine rağmen bakire olduğunu vurgular. Bu motif, peygamberler tarihine dair rivayetler kanalıyla başka mesnevilere de girmiştir. Pek çok râvî Yahudi tefsirlerinde de görüldüğü üzere bu durumu Potifar'ın iktidarsız bir erkek oluşuna bağlar. Altıparmak da Züleyhâ'nın evli olmasına rağmen bekaretini koruduğunu belirtir.[44] Garîb ise başka bir rivayet üzerinden Züleyhâ yerine Tanrı tarafından Züleyhâ'nın suretinde gönderilen perinin, eşiyle gerdeğe girdiğini belirterek bakirelik olgusuna dikkat çeker.[45] Hatta Süle Fakîh (ö. ?) ve Garîb gibi diğer şairler tarafından yazılan mesnevilerin sonlarında da Yûsuf, Züleyhâ'yla evlenip gerdeğe girdiğinde Züleyhâ'nın bakireliği karşısında şaşırır ve

39 Arzu Çiftoğlu, *Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı (Transkripsiyonlu Metin - İnceleme - Sözlük)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 307.

40 Hasan Aktaş, *Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme - Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 120-122, B. 826-851 vd.

41 Dehri Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946.), 41-43, B. 428-445; Burcu Karakaya, *Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 457-460, B. 1148-1163.

42 Zehra Öztürk, *Ḥamdu'llāh Ḥamdī's Meṯnevī Yūsuf ve Zelīḫā*, Sources of Oriental Languages and Literatures 49, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2001), 2:128-130, B. 4127-4189.

43 Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, çev. Ali Nihat Tarlan, haz. Günay Kut, Sources of Oriental Languages and Literatures 55, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2003), 43, B. 958-961.

44 Çiftoğlu, "Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı", 310.

45 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 424-427, B. 970-984.

bu durumdan memnun olur.[46] Hamdullah Hamdî ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) de ortak olarak Potifar'ın iktidarsız olduğunu belirtmiş ve Hamdî ikinci bir rivayet olarak eserine peri kızı motifini de eklemiştir.[47]

Mesnevilerde ortak olarak görülen ayrıntılardan biri de soylu pek çok kişinin Züleyhâ'ya evlenmek amacıyla talip olmasıdır. Ancak bu talepler, Züleyhâ'nın rüyasında gördüğü kişiye aşkından dolayı hasta olduğu ve aydan aya cinlenerek delirdiği gerekçe gösterilerek babası tarafından reddedilir. Neticede Züleyhâ, Mısır'a gönderilerek Potifar'la evlendirilir.[48] Züleyhâ, rüyasında gördüğü kişinin evlendiği kişiden farklı biri olduğunu farkettiğinde büyük bir hüsrana uğrar. Bu sırada Yûsuf, kendisini kuyudan çıkaran kervan mensupları tarafından Mısır'a getirilir ve satılmak amacıyla pazara çıkarılır.

Şeyyad Hamza, Süle Fakîh, Garîb ve Abdurrahman Gubârî, Züleyhâ'nın Yûsuf'u ilk kez bu sırada köşkten gördüğünü belirtir.[49] Altıparmak da bu motife aynı şekilde yer verir.[50] Süle Fakîh, bu köşkün değerli taşlarla bezendiğini, Mısır çarşısına karşı olduğunu ve Züleyhâ'nın, günlerini bu köşkte geçirdiğini anlatır. Garîb, köşkün Mısır şehrini yukarıdan gördüğü ayrıntısını ekler. Hamdullah Hamdî'nin ve Taşlıcalı Yahyâ Beg'in (ö. 990/1582) mesnevilerinde ise Molla Câmî'nin mesnevisindeki gibi doğrudan doğruya bir köşk ayrıntısı yoktur.

Yûsuf, Potifar yahut Züleyhâ tarafından satın alınmasının ardından günlerini Potifar'ın evinde geçirmeye başlar. Züleyhâ'nın aşkı bu sırada artar ve tahammül edilemez seviyeye ulaşır. Züleyhâ, Yûsuf'un kendisine teveccüh etmediği için dadısının verdiği fikir üzerine bir saray inşa ettirir.

Kutsal kitaplarda yalnızca ev olarak zikredilen ve herhangi bir ayrıntısına yer verilmeyen bu mekân, mesnevilerde genişçe ele alınmış ve çeşitli motiflerle süslenerek edebî bir malzeme hâline getirilmiştir.[51] Hatta bu mekânda yaşanan olaylar kutsal kitapların aksine genişletilerek aktarılmıştır. Mesnevilere göre Züleyhâ, Yûsuf'u kendisine râm edebilmek için dayesinin tavsiyesi üzerine yedi odalı bir saray yaptırır. Bu sarayın bahçesinde yahut yedinci odasında çeşitli taşlarla bezeli, dalları altından ve gümüşten, her türden meyve veren bir ağaç bulunur. Tavanı ve duvarları değerli taşlarla süslüdür. Yedinci odada altından bir taht vardır. Yûsuf'un saraya girişinin ardından her bir odanın kapısı hizmetli yedi kişi tarafından kapatılır. Yûsuf,

46 Kâzım Köktekin, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme - Metin - Dizin)*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 1:336-337, B. 3033-3042; Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 623, B. 2032-2033.

47 Mete Halıcı, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları*, (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 223.

48 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 410-411, B. 895-901.

49 Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, 36, B. 373; Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 172-173, B. 1198-1206; Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 430, 432, B. 1000-1014; Aktaş, "Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ", 106-107, B. 639-646.

50 Çiftoğlu, "Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı", 307.

51 Züleyhâ'nın yaptırdığı sarayın yüzyıllar içerisinde yazılmış mesnevilerdeki tasviri, değişimi ve kökeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kolbaş, "Züleyhâ'nın Sarayı: Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerindeki Yedi Odalı Sarayın Kökeni Üzerine", 353-391.

Züleyhâ'nın yaptırdığı saraydaki son odada Züleyhâ'nın putlarıyla karşılaşır. Bu mekân aynı zamanda Züleyhâ'nın putlara tapındığı bir puthanedir. Hamdullah Hamdî'nin, Taşlıcalı Yahyâ Beg'in, Abdurrahman Gubârî'nin ve Ahmedî-i Âmidî'nin (ö. 1174/1761) mesnevileri başta olmak üzere kimi mesnevilerde sarayın bir puthane olarak nitelendirilmesi de bu nedenledir.[52] Züleyhâ yaptırdığı sarayda Yûsuf'u kendi yaşam alanının içine çekmeye çalışırken Yûsuf çıkış kapısına doğru hızla hareket eder ve bu durumu reddeder. Çünkü Züleyhâ onu günaha çekmeye çalışarak Yûsuf'un ulvî kişiliğinin aksi bir karakter sergiler. Yûsuf'un Züleyhâ'dan kaçışı aslında günahtan, şehvetten ve baştan çıkarıcılıktan kaçışının; kaçmak amacıyla girdiği her bir oda ise günahtan uzaklaşmasının ve arınmasının ifadesidir. Gömleğin yırtılması ve çıplak kalmasıyla da tamamen arınmıştır ve artık yeni bir döneme girmek için hazırdır. Ancak kimi rivayetlere göre Yûsuf, bu sarayda Züleyhâ'ya karşı koyamayarak birden fazla kez meyletmiş; her defasında çeşitli şekillerde uyarılmış ve babasının Yahudi olmayanlarla birlikte olmaması gerektiğine dair verdiği nasihati hatırlayarak ondan uzaklaşmıştır.

Yûsuf'un Züleyhâ'ya meyledişi sırasında ilahî bir müdahaleyle Yakup duvarda belirerek ona Züleyhâ'ya yani günaha yaklaşmaması gerektiğini hatırlatır. Taberî de aynı olaya yer verir ve biri İbn Abbas'tan olmak üzere dört rivayet aktarır.[53] Zemahşerî (ö. 538/1144) de ilgili uyarıları Yûsuf suresinin 24. ayetinde geçen "burhân" kelimesi üzerinden *Keşşâf*'ında zikreder.[54] Altıparmak da muhtelif râvilerden bu konuya dair çeşitli rivayetler aktarmış; ancak Yûsuf'un Züleyhâ'ya tevessül etmesinin mümkün olmadığını sertçe dile getirerek bu anlatıları kesinlikle kabul etmediğini belirtmiştir. Buna göre; Allah'ın emri üzerine Cebrail'in Yûsuf'un göğsüne dokunduğu ve şehvetinin ortadan kalktığı, Vehb b. Münebbih'e göre Yûsuf'un göğsünden iki el ortaya çıkıp ellerini sıkıca tuttuğu, bazılarına göre babası Yakub'un suretini, bazılarına göre duvarın ayna gibi olup ardında Yûsuf'un kendisini uyaran bir meleği, bir rivayete göreyse duvar dibinde, zina edenlerin yerinin cehennemde karnı olduğunu söyleyen bir ejderha gördüğü belirtilir.[55] *Haggadah*'ta da Yûsuf'un bu sırada annesinin ve babasının hayallerini gördüğü ve bunun ardından ihtirasını kaybettiği belirtilir.[56] Şeyyad Hamza ise Yûsuf'un, Züleyhâ'ya âşık olduğunu ve bu nedenle ona toplamda altı kez yakınlaştığını; ancak her seferinde çeşitli şekillerde uyarıldığını ve tövbe ettiğini anlatır. Yûsuf, ilk meylettiği sırada ayasında "Tanrı'ya döneceğiniz günden korkunuz" mealindeki Bakara suresinde geçen ayetin yazılı olduğu bir elle karşılaşır. İkincide duvar yarılarak içinden bir el çıkar. Üçüncüde "Zinaya yaklaşmayınız" mealindeki İsrâ suresinde geçen ayetin yazılı olduğu bir el görünür. Dördüncüde duvardan babası Yakup'a benzeyen bir suret peyda olur. Beşincide suret yine zina konusundaki bir ayetle onu uyarır. Son olarak gökten bir melek iner, sırtını sıvazlar ve Yûsuf'un bütün şehveti

52 Kolbaş, "Züleyhâ'nın Sarayı: Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerindeki Yedi Odalı Sarayın Kökeni Üzerine", 384.

53 İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, 346-347.

54 Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakā'ikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekāvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, Keşşâf Tefsiri (Metin - Çeviri)*, çev. Muhammed Coşkun, Adil Bebek, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün, edt. Murat Sülün, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 3:568.

55 Çiftoğlu, "Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı", 369-370, 372.

56 Dolu, "Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları", 54, 73-74.

parmağından akıp gider.[57] Garîb'in mesnevisinde de benzer sahnelerle karşılaşılır.[58] Kul Ali (ö. 630/1233'ten sonra), Süle Fakîh, Yûsuf-ı Meddâh[59] (ö. ?) ve Abdurrahman Gubârî de aynı motifi benzer şekilde işlemiştir.[60] Hamdullah Hamdî ise birden fazla rivayete yer yerip bunları birleştirdiğini ve bu sayede anlatımı çeşitlendirdiğini gösterircesine bu olayı ikinci bir rivayet olarak aktarır.[61] Molla Câmî ise bu rivayete yer vermez ve Yûsuf'un Züleyhâ'ya meylettiğine; ancak putlara taptığını görünce ondan uzaklaştığına kısaca değinir.[62]

Yûsuf zindana atılmasının ardından Mısır hükümdarının huzuruna çıkıp rüya tabirleriyle kendini ispatladıktan sonra yüksek mevkilere getirilerek olgunlaşma sürecine girer. Bu süre zarfında Züleyhâ da "gözü kara ve ihtiras dolu aşkını acıyla şekillendirmektedir. Servetini, sağlığını, güzelliğini, itibarını hâsılı tüm maddi varını bile isteye tüketir. Zamanını gözyaşı içinde geçirir ve yaşlanmaya başlar."[63]

Taberî bu konuda herhangi bir ayrıntı vermemiş, Ebû Ca'fer'den bir rivayet aktararak Mısır hükümdarının, Yûsuf'u Utfîr'in (Potifar'ın) karısıyla evlendirdiğini söylemiştir.[64] Altıparmak da mesnevilerdekilerle benzer olaylara yer vermiş ve Züleyhâ'nın hâli ile isteklerini "Żaʿfuma ḳuvvet dilerem ve aʿmāyam göz isterem, pīrüm cüvānlıḳ isterem ve senüñ gibi bir ḥelāl zevc isterem" şeklinde ifade etmiştir.[65] Züleyhâ'nın bu durumuna dair Yahudi kaynaklarına vukufiyetiyle bilinen Vehb b. Münebbih'ten aktarılan geniş bir rivayetin bulunması[66] dikkat çekici olduğu kadar ayrıntıların kökenini yansıtması itibarıyla önemlidir. Şeyyad Hamza, rivayetlere dayanarak Züleyhâ'nın perişan bir hâle düştüğü, yoksullaştığı, değersiz bir kilim giydiği, yemek bulamadığı, Yûsuf'un aklına dahi gelmediği ve gördüğünde tanımadığı gibi ayrıntılara yer verir. Züleyhâ bu hâle sebep olarak putlarını görür. Ağladığını duyurmak için Yûsuf'un geçtiği yol üzerine bir ev yapar. Bir gün ağlayarak yola çıkar; ancak sesini Yûsuf'a duyuramaz. Evine girerek dileklerini yerine getirmediği için putuna öfkelenir. Dul kalmasının, aç ve yoksul olmasının sebebi olarak putu görür. Bunun üzerine putunu parçalayarak

57 Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, 50-52, B. 519-544.

58 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 487, 493-495, B. 1307-1308, 1339-1348.

59 Sadık Yazar, Erzurumlu Mustafa Darîr'e ait olduğu düşünülen eserin Yûsuf-ı Meddâh'a ait olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Sadık Yazar, "Yeni Bir Nüshayla Değişen Fotoğraf: Yûsuf-ı Meddâh'ın (ö. XIV. yy) Kıssa-i Yûsuf'u ya da Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf Adlı Bir Mesnevi Yazmış mıdır?", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, (2018), 681-719. Bu nedenle burada, başlangıçta Erzurumlu Mustafa Darîr'e atfedilen eserden Yûsuf-ı Meddâh'ın eseri olarak söz edilmiştir.

60 Ali Cin, *Ali, Kıssa-i Yûsuf (H. 630/M.1233) (İnceleme - Metin - Dizin)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 328-329; Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 216-220, B. 1684-1730; Leylâ Karahan, *Erzurumlu Mustafa Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985), 336, B. 605-606; Aktaş, "Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ", 163, B. 1411-1419.

61 Öztürk, *Ḥamduʾllāh Ḥamdī's Meṯnevī Yūsuf ve Zelīḫā*, 141, B. 4549-4559.

62 Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, 101, B. 2449.

63 Gökcan-Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, 101.

64 İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, 356-357.

65 Çiftoğlu, "Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı", 469-474.

66 Ahmet Suphi Furat, "Yûsuf", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 442.

Allah'a iman eder. Ardından yine yola çıkar ve Yûsuf ile karşılaşarak kendini tanıtır.[67] Garîb de Yûsuf'un yüksek makamlara gelmesinin ardından Züleyhâ'nın artık fazlasıyla fakir ve ağlamaktan kör olduğunu, belinin büküldüğünü, değnekle dolaştığını, yünden bir aba giydiğini, başına kara bir çul sardığını, Yûsuf'un yolu üzerine bir ev yaptırdığını, her gün yola çıkıp bakındığını, Yûsuf'un da sesini işitmeyerek ona iltifat etmediğini, putlarını kırmasının ardından sesini Yûsuf'a işittirebildiğini söyler.[68] Bu olay Süle Fakîh, Molla Câmî, Hamdullah Hamdî, Kemalpaşazâde ve Taşlıcalı Yahyâ Beg'in mesnevilerinde de görüldüğü gibi çoğu mesnevide ortak olarak yer alır.[69] Abdurrahmân Gubârî, Züleyhâ'nın, eşinin ölümü ve Yûsuf'un ayrılığı nedeniyle perişan olduğuna bir iki beyitle değinir. Beyzâvî ve adını vermediği diğer râvîler kanalıyla Züleyhâ'nın eşi öldükten sonra bu perişanlığı nedeniyle Mısır hükümdarı Reyyân tarafından kıtlık yılları gelmeden evvel Yûsuf ile evlendirildiğini ve on gün on gece düğün yapıldığını belirtir.[70] Hamdullah Hamdî'nin Züleyhâ'nın iman edişine dair başarıyla kaleme aldığı beyitler konuya dikkat çekmesi açısından önemlidir:[71]

Ḳodı ortaya ḫışm-ıla ṣanemi
Sākin olmaġ-ıçun göñül elemi
Evvelā sögmege aġız açdı
Nice sögmek dilinden od ṣaçdı
K'iy ḥacer sen nice ilāhumsın
Dōst yolında seng-i rāhumsın
Senden oldum cihānda çün dil-teng
Senden ursam yarar bu sīneme seng
Niçe dögem ġam-ıla ṭaşlara baş
Demidür kim seni dögem iy ṭaş
Ḳıblem olalı ṣūret-i saḫtuñ
Yüzüme saḫti açılur baḫtuñ
Bir ṣafā istesem eger senden
Çevürür her ṣafā yüzin benden
Cānumı niçe büt-perest éderem
Seni dil gibi pür-şikest éderem
Niçe bir ire ḫāṭıruma şikest
Böyle dédi vü urdı ol büte dest
Eyledi pāre pāre ol ṣanemi
Dilde bir pāre sākin oldı ġamı
Bütüni çün şikeste eyledi cüst
Ḥaḳ anuñ her şikestin étdi dürüst
Yüz çevürdi çü dīn-i dünından
Āb-dest aldı eşk-i ḫünından
Ḫōş tażarruʿla yüz urup ḫāke
Böyle yalvardı Īzid-i pāke
Dédi iyʿışḳuñ-ıla ʿālem mest
Saña eyler sücūdı seng-perest
Büt ü büt-ḫāne pür cemālüñ-ile
Cümleʿālem ṭolu kemālüñ-ile
Olmasa sırr-ı ṯemme vechu'llāh
Büt-i sengīne kim dér-idi ilāh

67 Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, 82-85, B. 867-900.
68 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 604-610, B. 1927-1961.
69 Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 320-330, B. 2852-2999; Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, 130-136, B. 3218-3398; Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 154-159, B. 4389-4520; Öztürk, *Ḥamduʾllāh Ḥamdī's Meṯnevī Yūsuf ve Zelīḫā*, 163-169, B. 5294-5470; Halıcı, "Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları", 215-217.
70 Aktaş, "Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ", 192-193, B. 1795-1806.
71 Öztürk, *Ḥamduʾllāh Ḥamdī's Meṯnevī Yūsuf ve Zelīḫā*, 168, B. 5437-5459.

Kāfirüñ küfri oldur iy maʿbūd / *Muṭlaḳı ḳor éder ḳuyūda sücūd*
Cām-ı fażluñla her ki mest oldı / *Bāṭılı ḳodı Ḥaḳ-perest oldı*
Nefsüme çoḳ cefālar eylemişem / *Büte ṭapup ḥaṭālar eylemişem*
Yarlıġa ol ḥaṭāları yā Rab / *Ḳıl vefā bu cefāları yā Rab*
Étmedüm ḥaḳ ṭarīḳa çünki naẓar / *Ḳomaduñ gözlerümde nūr-ı baṣar*
Beni şimdi ki ḥaḳ yola ṣalduñ / *Vér o nūrı ki dīdeden alduñ*
Ḥaẓẓ alam tā cemāl-i Yūsufdan / *Fāriġ olam ġam u teʾessüfden*

Mesnevilerdeki bir diğer motif Züleyhâ'nın içinde bulunduğu perişan hâl sırasında görme yetisini kaybetmesidir. Kimi mesnevilerde bu durum belirgin bir şekilde işlenmişken kimilerinde Süle Fakîh'in mesnevisinde olduğu gibi kısaca değinilmiş[72] kimilerinde ise Abdurrahman Gubârî'nin mesnevisindeki gibi zikredilmemiştir. Örneğin Garîb, körlük motifi üzerinde fazlasıyla durmuş ve bu durumu beyitlerinde kısa aralıklarla vurgulamıştır:[73]

Aġlamaḳdan mübtelā olmış idi / ***Gözsüz olup*** *bī-çāre ḳalmış idi*
Zelḫa'yam ben ***işde gözsüz olmışam*** / *Bī-mecālem sürünüben gelmişem*
Ne gözüm ḳaldı *benüm ne ḳuvvetim* / *Ṭāḳatüm ṭaḳ oldı gitdi ḳuvvetim*
Ne mālım var anı yoluña virem / ***Ne gözüm var*** *baḳuban yüzüñ görem*

Garîb'in mesnevisinde Yûsuf'un evlenecekleri haberini göndermesi, yaşlanan Züleyhâ tarafından gençliğinde kendisine teveccüh etmediği için alaya alınmak şeklinde yorumlanır. Yûsuf'un bizzat gidip bu durumdan haberdar etmesi üzerine Züleyhâ gençliğini kaybettiğini söyleyerek körlüğüne tekrar vurgu yapar.[74] Yûsuf'un bu yaşlılık ve körlük karşısındaki şaşkınlığı "Yūsuf eydür bī-çāre olmış özüñ / *Ḳanı ol ḥüsn-i cemāl ḳanı gözüñ*" şeklinde dile getirilmiştir.[75]

Şeyyad Hamza, Züleyhâ'nın tövbe etmesinin ardından yaptırdığı evin önünde Yûsuf'la karşılaşması ve Züleyhâ'nın kendini tanıtması olayından sonra Cebrail'in geldiğini ve Yûsuf'a Züleyhâ'yı eş olarak almasını söylediğini belirtir. Bununla birlikte Züleyhâ gençleşir ve gözlerinin göreceği söylenir. Yûsuf, Züleyhâ'yı sarayına çağırtır; Cebrail, Züleyhâ'nın sırtını okşar ve onu gençleştirir.[76] Garîb'e göreyse nikahlanmalarının ardından Yûsuf'un sarayına gittiklerinde Züleyhâ, Yûsuf'un okuduğu ism-i azam duası neticesinde eski güzelliğinden daha üstün bir güzelliğe kavuşur.[77] Aynı motife Süle Fakîh, Molla Câmî, Hamdullah Hamdi, Kemalpaşazâde ve Taşlıcalı Yahyâ Beg'de olduğu gibi benzer şekilde başka mesnevilerde de

72 Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 320, 332, B. 2851, 2984.
73 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 604, 612-613, B. 1927, 1970-1971, 1975.
74 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 619-620, B. 2009, 2015-2016.
75 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 616, B. 1991.
76 Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, 85, B. 901-908.
77 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 621-622, B. 2020-2025.

yer verilir.[78] Süle Fakîh'e göre Yûsuf, Züleyhâ'ya Mısırlı kadınların ellerini kestiği zamanı hatırlattığında Züleyhâ bu dönemdeki tavrından utanır ve geçmişi bir kenara bırakmak gerektiğini belirterek ettiği tövbeyi vurgular.[79] Taşlıcalı Yahyâ Beg'in mesnevisinde ise Züleyhâ'nın dindarlığı üzerinde fazlasıyla durulurken Yûsuf'un, ibadet etmesi için Züleyhâ'ya yedi ev yaptırdığı ve Züleyhâ'nın bu evlerde başını ibadetten kaldırmadığı belirtilir.[80]

Şeyyad Hamza, Züleyhâ'nın Yûsuf'a on dört çocuk doğurduğunu aktarır. En büyüklerinin adı Mîşalûm, diğer üçününki ise Şemdîn, Mâmîl ve Kas'an'dır.[81] Süle Fakîh, Züleyhâ'nın Yûsuf'a İsrâiloğullarına mensup on iki oğul verdiğini söyler.[82] Garîb ise ilk olarak Mîşâm ve Efrâm adlı iki çocuk doğurduğu belirtir.[83] Abdurrahman Gubârî çocukların ismini Mîşâ ve Efrâhîm olarak zikreder.[84] Taberî de Râil'in Yûsuf'a Efrâyîm ve Minşâ adında iki çocuk doğurduğundan bahseder.[85]

Asenat ile Züleyhâ Arasındaki Benzerlikler

Züleyhâ'nın mesnevilerdeki kimliğinde ve başından geçtiği söylenen olaylarda doğrudan doğruya Asenat'ın etkin olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bazı olaylar ve motifler diğer mesnevilerde ve halk anlatılarında da karşılaşılan ortak motiflerdendir. Bunlar şairlerin muhayyilesi ve yaygın edebî birikim üzerinden eklenen olaylardır. Örneğin Züleyhâ'nın Yûsuf'u ilk olarak üç yıl içinde rüyasında üst üste üç kez görmesi ve neticede ona âşık olması edebî anlatılarda yaygın olarak görülen "rüyada âşık olma" motifinin etkisiyle ortaya konulmuştur.[86] Züleyhâ'nın Yûsuf'a duyduğu aşkın içten içe onu etkilemesi, benzinin sararıp cünun hâlinin tezahürü, nereye baksa Yûsuf'u görmesi yahut baktığı her şeyin ona Yûsuf'u hatırlatması ve Taşlıcalı Yahyâ Beg'in mesnevisinde görüldüğü üzere saba rüzgârından, aydan ve güneşten Yûsuf'u sorması,[87] aşkın kahraman üzerindeki etkisi noktasında pek çok hikâyede karşımıza çıkan ve yaygın olarak görülen motiflerdendir. Züleyhâ'nın Potifar'ın eşi oluşu, Züleyhâ'nın veya Mısır azizinin Yûsuf'u satın alışı, Züleyhâ'nın ona meyledişi, gömleğini arkadan yırtışı,

78 Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 331-334, B. 2976-3007; Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, 136-139, B. 3399-3460; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ*, 159, B. 4521-4537; Halıcı, "Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları", 218-219.

79 Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 338, B. 3051-3052.

80 Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ*, 161, B. 4572, 4575.

81 Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, 86, B. 917-919.

82 Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası", 338, B. 3056.

83 Karakaya, "Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı", 624, B. 2036.

84 Aktaş, "Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ", 193, B. 1806-1807.

85 İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, 357.

86 Annemarie Schimmel "İslam geleneğinde, bir olgunun üç kez yinelenmesi özel bir öneme sahiptir; çünkü Peygamberin, sözleri, emirleri ve açıklamaları üç kez yinelemeyi sevdiği anlatılır. Bu nedenle, bir rüyanın üç kez yinelenmesi de özellikle önemli olarak görülür. Ancak bu, yalnızca İslam dünyasında değil, pek çok yerde geçerlidir..." demesinin ardından İslâm geleneği içerisinde yazılmış eserlerde bir insanın bir rüyayı üç kez görmesi üzerine ciddiye aldığını belirterek çeşitli örnekler vermektedir. Bkz. Annemaire Schimmel, *Halifenin Rüyaları İslamda Rüya ve Rüya Tabiri*, çev. Tûba Erkmen, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005), 123-128.

87 Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ*, 65-68.

onu Mısırlı kadınların önüne çıkarışı, zindana attırışı ve Firavun'un huzurunda kendisinin suçlu, Yûsuf'un ise suçsuz olduğunu itiraf edişi zaten kutsal kitaplarda da anlatılan ve hikâyenin kurgusu ve seyri için önem arz eden olaylardır. Bu nedenle bu durum ve olayların Asenat efsanesiyle ilişkilendirilmesi söz konusu değildir. Ancak Asenat hakkında anlatılan efsaneler ve Züleyhâ'nın mesnevilerde anlatılan özellikleri ile başından geçen olaylar mukayese edildiğinde her iki ismin bazı ortak noktalarda birleştiği görülür.

Rivayetlerde ve mesnevilerde Züleyhâ'nın Mağrib diyarının hükümdarı Taymûs'un kızı olduğunun söylenmesi onun soylu bir aileye mensup olduğunu ön plana çıkarır. Bu kimlik inşası Asenat'ın da seçkin bir zümreye yani Yahudi soyuna mensup olduğunun öne sürülmesiyle irtibatlandırılabilir. Asenat son derece güzel ve putperest bir kadın olduğu gibi güzelliği dillere destan Züleyhâ da başlangıçta Mısır'a ait putlara tapan kâfir bir kadındır. Asenat bakire bir rahibe olarak kulesinde herkesten uzak yaşayıp giderken Züleyhâ da hayatını gözlerden uzak ve bakire şekilde sürdürür.[88] Züleyhâ'nın bakireliği vurgusu, onu Potifar'ın eşi olmasından ziyade kızı Asenat'a yaklaştırır. Efsaneye göre Yûsuf'un, Potifera'dan Asenat'ın bakire olduğunu öğrendikten sonra onunla evlenmeyi memnuniyetle kabul etmesi iki anlatı arasındaki dikkat çekici benzerliklerdendir. Pek çok kişi evlenmek için Asenat'a talip olurken aynı şekilde farklı memleketlerin hükümdarları gönderdikleri pek çok elçiyle Züleyhâ'ya talip olur; ancak her iki kadın da bu talepleri reddeder.

Asenat, Yûsuf'u babasının evine geldiği sırada ilk kez kendine ait kuleden aşağıyı seyrettiğinde gördüğü ve bu sırada ona âşık olduğu gibi Züleyhâ da Yûsuf'u fizikî olarak ilk kez Mısır çarşısına karşı yaptırdığı köşkten görmüş ve üzerinde uyandırdığı etkiyle kendinden geçmiştir.

Asenat ve Züleyhâ arasındaki muhtemel bağlantıyı ortaya koyan bir diğer önemli motif mesnevilerdeki yedi odalı saraydır. Züleyhâ tarafından yaptırılan ve Yûsuf'un içine çekildiği saray Asenat'ın kulesiyle ortak özellikler gösterir. Asenat'ın bu kulede yaşaması, kulenin yedi odadan teşekkül etmesi, her bir odayı bekleyen yedi cariyenin varlığı, tavanının altınla ve odalarının değerli taşlarla kaplı olması, doğuya bakan odada altınla döşeli karyolanın yer alması, Mısır tanrılarına ait putlara bu kuledeki odasında tapması ve bahçesinde üstün özelliklere sahip ağaçların bulunması mesnevilerdeki sarayla ve bu sarayın ayrıntılarıyla birebir bağlantılı görünür. Nitekim Züleyhâ'nın yaptırdığı saray da yedi odalıdır. Her bir oda yedi hizmetli tarafından beklenir ve kapılar Yûsuf'un bir odadan diğerine geçişi sırasında bu hizmetliler tarafından kilitlenir. Sarayın duvarları ve tavanı değerli mücevherlerle kaplıdır. Yedinci odada altından bir taht yer aldığı gibi Züleyhâ'nın taptığı putlar da bu odada bulunur. Kimi mesnevilerde yedinci odada kimisinde ise sarayın bahçesinde üstün niteliklere sahip değerli taşlarla müzeyyen bir ağaç veya ağaçlar olduğu belirtilir. Kutsal kitaplarda zikredilmeyen ve Potifar'ın evinde yaşanan Züleyhâ'nın Yûsuf'a meyletmesi olayının, mesnevilerde özel olarak

88 Asenat'ın ve Züleyhâ'nın bir rahibe gibi bekaretini muhafaza ederek kulede yaşaması bu kadınları Sumerlerin aşk ve savaş tanrıçacı İnanna'ya yaklaştırır. Muhtemelen milattan önceki yıllarda Yakındoğu'da bilinen İnanna'ya dair sözlü ve yazılı dinî-edebî anlatılar bu kadınların kimliğine katkı sağlamış ve asıl kökenini teşkil etmiştir.

tasarlanan ve sonradan yaptırılan yedi odalı sarayda gerçekleştiğinin belirtilmesi, sarayın Asenat'ın kulesiyle bağlantılı olarak mesnevilere eklenmiş olabileceğini düşündürür. Yûsuf bu sarayda Züleyhâ'dan yani günahtan, şehvetten ve baştan çıkarıcılıktan kaçarken efsaneye göre onun Asenat'ı gördüğündeki çekincesi ve onu kendisinden uzaklaştırmalarını istemesi de günahtan kaçmak istemesindendir.

Yûsuf, Asenat'ı Potifar'ın masasında oturduğu sırada gördüğü, babası Yakup'un kendisine verdiği nasihati hatırladığı ve bu nasihat üzerine Asenat'ı kendinden uzaklaştırmalarını söylediği gibi, mesnevilerde de Züleyhâ'ya meylettiği sırada duvarda babası Yakup'u gördüğü ve kaçarak Züleyhâ'dan uzaklaştığı anlatılır. Kutsal kitaplarda doğrudan doğruya yer almayan bu uyarı motifinin Asenat efsanesindeki aynı motifin rivayetler kanalıyla İslâmî karaktere büründürülerek mesnevilere dahil edildiği düşünülebilir.

Asenat, Yûsuf tarafından hakir görülmesinin ardından kulesine kapanarak çullar giydiği, değerli eşyalarının tamamını halka dağıttığı, yedi gün boyuna tövbe orucu tuttuğu, bu sırada bütün güzelliğini kaybettiği ve putlarını kırarak Yûsuf'un tanrısına iman ettiği gibi Züleyhâ da yaşlanarak bütün güzelliğini kaybetmiş, perişan bir hâle bürünmüş, tüm varını halka dağıtmış, fakirleşmiş, değersiz çullar giyinmiş, Yûsuf tarafından tanınmaz hâle gelmiş ve neticede putlarını kırarak Yûsuf'un tanrısına iman etmiştir.

Asenat doğuştan yahut bir vesileyle sonradan görme yetisini kaybedip geri kazanırken Züleyhâ da yaşlılığı sırasında kör olmuş ve sonrasında ilahî müdahaleyle görme duyusunu geri kazanmıştır.

Asenat tövbe ettikten sonra ilâhî bir emir üzerine gelen Mikail tarafından gençleştirildiği ve Yûsuf'a eş olarak verildiği gibi Züleyhâ da Yûsuf'un duası veya Cebrail'in müdahalesiyle Allah tarafından gençleştirilmiş ve eski güzelliğinden daha üstün bir güzelliğe kavuşarak Yûsuf'la evlenmiştir. Kimi mesnevilerde Züleyhâ'nın kıtlık yılı gelmeden evvel Yûsuf'la evlendirildiğinin belirtilmesi de *Tevrat*'taki kronolojiyle ortaktır.

Son olarak *Tevrat*'a göre Asenat, Yûsuf'a Manasse ve Efraim adlı iki çocuk doğururken, doğan çocukların sayısı değişmekle birlikte Züleyhâ'nın da özellikle ismi Mîşâm ve Efrâm olarak zikredilen iki çocuk doğurduğu, isim benzerliği üzerinden de dikkat çeker.

Sonuç

Netice itibarıyla kutsal kitaplarda ismi dahi anılmayan, Yûsuf ile evliliklerine yer verilmeyen ve hikâye kurgusu içerisinde etkin bir yan karakter olarak görünen Potifar'ın eşinin sonradan hikâyeleri Asenat'la birleştirilerek *Yûsuf ile Züleyhâ* anlatılarına kaynak olduğu düşünülebilir. *Yûsuf ile Züleyhâ* mesnevilerinin geneline bakıldığında her iki kahraman arasındaki ilişkinin yanında Yûsuf'un başından geçen olaylar göz ardı edilip yalnızca Züleyhâ'nın anlatıldığı beyitler dikkate alınırsa hikâye boyunca başlangıçta putperest olan Züleyhâ'nın neticede putlarını kırarak Yûsuf'un tanrısına iman ettiği ve gençleşmesinin ardından evlendikleri görülür. Asenat'ın Dindarlığı Efsanesi de bu temel üzerinde yükselir, gelişim gösterir ve neticelenir.

Efsane, bu yönüyle Züleyhâ'nın dönüşümüne tasavvufî mana yükleyen mutasavvıf ve mesnevi şairleri için cazip bir malzeme sunar. Kısacası tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak *Sefer haYashar*'da Züleyhâ olarak adlandırılan kadın hakkında kutsal kitaplardan edinilen bilgiler edebî bir anlatı hâline getirilerek şairler tarafından mesnevilere dahil edilmiş; ancak anlatıyı genişleten ve kutsal kitaplarda yer almayan diğer olaylar ve motifler muhtemelen milattan sonra dördüncü ve beşinci yüzyıllarda yayılan ve çeşitli dillere tercüme edilerek bilinirlik kazanan Yahudilere ait Asenat efsanesinin etkisiyle önce rivayetler aracılığıyla ilk dönem İslâmî eserlere, bu kaynaklar aracılığıyla da edebî anlatılara eklenmiştir. Bu benzerlikler *Yûsuf ile Züleyhâ* mesnevilerinin İslâmî rivayetlerden öte kaynaklarını ortaya koyduğu gibi Züleyhâ'nın kimliğinin yalnızca şairlerin muhayyilesiyle çeşitlenmediğini; Yakındoğu havzasının sözlü ve yazılı birikiminin bu coğrafyada verilen edebî eserlerin zenginleşmesine katkı sağladığını göstermesi açısından önemlidir. Kimi zaman milattan önceki yıllara kadar uzanan Yakındoğu anlatılarının ayrıntılı şekilde incelenmesi ve bunların klasik Türk edebiyatıyla mukayesesi muhakkak *Yûsuf ile Züleyhâ* mesnevileri gibi diğer pek çok mesnevinin de kaynaklarını ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Ahmed Cevdet. *Kısas-ı Enbiya*. 1. cilt. Hazırlayan Mahir İz. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Akdağ, Soner. "Klâsik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesnevîler Yazılan Kadın: 'Züleyhâ'". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 40, (2009): 59-74.

Aktaş, Hasan. *Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme - Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Aptowitzer, V. "Asenath, The Wife of Joseph a Haggadic Literary-Historical Study". *Hebrew Union College Annual*. 1, (1924): 239-306.

Brooks, E. W. *Joseph and Asenath - The Confession and Prayer of Asenath Daughter of Pentephres the Priest.* London: Society for Promoting Christian Knowledge, New York, The Macmillan Co., 1918.

Cin, Ali. *Ali, Kıssa-i Yûsuf (H. 630/M.1233) (İnceleme - Metin - Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Çavuşoğlu, Mehmed. *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Çiftoğlu, Arzu. *Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı (Transkripsiyonlu Metin - İnceleme - Sözlük)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

Dilçin, Cem. *Adlar Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Dilçin, Dehri. *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946.

Dolu, Hâlide C. *Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1953.

Furat, Ahmet Suphi. "Yûsuf." *İslâm Ansiklopedisi*. 13:441-443. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews*. Translated from the German Manuscript by Henrietta Szold. Vol. II, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1946.

Goldman, Shalom. *The Wiles of Women / The Wiles of Men (Joseph and Potiphar's Wife in Ancient Near Eastern, Jewish, and Islamic Folklore)*. Albany: State University of New York Press, 1995.

Gökcan-Türkdoğan, Melike. *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2011.

Graves, Robert ve Raphael Patai. *İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı*. Çeviren Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Halıcı, Mete. *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Hirsch, Emil G. and J. F. McLaughlin. "Potiphar or Poti-Pherah." *The Jewish Encyclopedia*. X:147. Funk and Wagnalls, 1907.

İbn Cerîr et-Taberî. *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*. 1. cilt. Çeviren Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Jacobs, Joseph and W. Max Muller. "Heliopolis (On)." *The Jewish Encyclopedia*. VI: 335. Funk and Wagnalls, 1907.

Jastrow, Morris, Jr., and Gerson B. Levi, Marcus Jastrow, Kaufmann Kohler. "Asenath, Biblical Data and In Rabbinical Literature." *The Jewish Encyclopedia*. II: 172. Funk and Wagnalls, 1907.

Karahan, Leylâ. *Erzurumlu Mustafa Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

Karakaya, Burcu. *Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit - Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil). Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2010.

Kohler, Kaufmann. "Asenath (in Greek 'Ασενέθ), Life and Confession or Prayer of". *The Jewish Encyclopedia*. II: 172-176. Funk and Wagnalls, 1907.

Kolbaş, Ozan. "Züleyhâ'nın Sarayı: Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerindeki Yedi Odalı Sarayın Kökeni Üzerine." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 28, (2022): 353-391.

Köktekin, Kâzım. *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme - Metin - Dizin)*. 1. cilt. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî. *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*. Çeviren Ali Nihat Tarlan. Hazırlayan Günay Kut. Sources of Oriental Languages and Literatures 55, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2003.

Öztürk, Zehra. *Ḥamdu ʾllāh Ḥamdī's Meṯnevī Yūsuf ve Zelīḫā*. 2. cilt. Sources of Oriental Languages and Literatures 49, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2001.

Öztürk, Zehra. "Züleyhâ". *İslâm Ansiklopedisi*. 44: 552-553. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Sa'adya Gaon. *Tefsîru't-Tevrât Bi'l-'Arabiyye [Tevrat (Tora) Tefsiri]*. 1. cilt. Hazırlayan Nuh Arslantaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

Schimmel, Annemaire. *Halifenin Rüyaları İslamda Rüya ve Rüya Tabiri*. Çeviren Tûba Erkmen. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Settârî, Celâl. *Züleyhâ'nın Aşk Derdi - Hz. Yûsuf Kıssası*. Çeviren Mehmet Kanar. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

West, S. "Joseph and Asenath: A Neglected Greek Romance." *The Classical Quarterly*. New Series, 24/1, (May 1974): 70-81.

Yâhakkî, Muhammed Cafer-i. *Ferheng-i Esâtîr ve Dâsitân-ı Vârehâ Der Edebiyyât-ı Fârisî*. Çâp-ı Çehârom. Ferheng-i Mu'âsır, 1391.

Yazar, Sadık. "Yeni Bir Nüshayla Değişen Fotoğraf: Yûsuf-ı Meddâh'ın (ö. XIV. yy) Kıssa-i Yûsuf'u ya da Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf Adlı Bir Mesnevi Yazmış mıdır?". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 21, (2018): 681-719.

Zemahşerî. *El-Keşşâf 'An Hakā'ikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekāvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, Keşşâf Tefsiri (Metin - Çeviri)*. 3. cilt. Çeviren Muhammed Coşkun, Adil Bebek, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün, Editör Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.